

דף שבועי

בס"ד

פרשת תולדות תשפ"ז, מספר 1692

הברכה אחת היא לך אבי? על ירושה, הדרה, ניכור לעת זקנה וטראומה בין-דורית ענת ליפשיץ

ההמשכיות בעוצמה כה גדולה, יש לצאת למסע אל העבר ולגלות בו את הצופן שבאמצעותו נפענח את סיפורם של יעקב ועשו.

משפחתו של אברהם היא משפחה של מהגרים. במסעם הם נתקלים באירועים מאתגרים שחלקם טראומטיים, כמו רעב, עקרות, חטיפת נשים ולקיחתם

אל המלך. אך נדמה כי אחד האירועים הקשים ביותר, מבחינת המבנה המשפחתי, מתרחש דווקא בתוך המשפחה: גירוש ישמעאל.

ישמעאל הוא בנו של אברהם, והוא מהווה חלק אינטגרלי במשפחת אברהם. ואולם, בסופו של דבר גירש אברהם את הגר וישמעאל אל המדבר. מבחינת ישמעאל זהו אירוע טראומטי של אובדן בית, אובדן אב ואובדן המקום בתוך המשפחה, אך הטראומה אינה נעצרת אצל ישמעאל.

בית שבו ילד אחד מגורש הוא בית שגם הילדים שנשארים בו אינם יכולים לחוש בו ביטחון. אם אפשר להיות בן היום, ולהפוך למי שאינו שייך מחר, עצם השייכות נעשית לא בטוחה. המסר המשפחתי המובלע הוא, שלא כולם ממשיכים; יש בן אחד שממשיך ואחד שמודר. לכן זו אינה רק הטראומה של ישמעאל, אלא מדובר בזיכרון משפחתי שממשיך להתקיים גם אצל מי שנשאר. הרעיון שעל מנת שהאחד יוכל לשרוד ולהמשיך, האחר צריך להידחק החוצה, עובר מדור לדור.

כאן אפשר להבין מחדש את סיפור יעקב ועשו. הסכסוך ביניהם אינו רק סיפור על שני אחים שרבים על חפץ, על כסף או אפילו על הברכה. זהו סכסוך על השאלה מי יהיה הממשיך של השושלת.

במובן זה, סיפור מכירת הבכורה וקבלת הברכה ניתן לקריאה כסיפור של סכסוך ירושה.

על פני השטח, סכסוך ירושה עשוי להיראות כמו מחלוקת על רכוש, אבל בדרך כלל הכסף הוא רק השפה שבה מתנהל מאבק עמוק הרבה יותר על המקום במשפחה, על ההכרה, על הזיכרון ועל השייכות.

כאשר אדם כותב צוואה הוא מוסר מסר לדורות הבאים, מסר על המשפחה. מי ומה חשוב לו, מי ממשיך ושייך למשפחה ומי מודר, מי זוכה לאמון ומי נותר בחוץ. צוואה יכולה להפוך למורשת של המשכיות עבור המוריש וחיבור לשורשים של היורשים, אך היא יכולה לשאת עימה מסר של הדרה. לכן, כאשר בן או בת אינם מקבלים את חלקם בירושה, הפגיעה

וַיַּחֲדָד יַצְחָק חֲרָדָה גְּדֻלָּה עַד מָאד ... מִי אֶפֹּא הוּא הַצֵּד צִיד וַיָּבֵא לִי וְאָכַל מִלֵּל בְּטָרִם תָּבוֹא וְאַבְרָכֶהוּ גַם בְּרוּךְ יִהְיֶה (בר' כז:לג).

עשו שומע את הדברים, מבין שהברכה כבר ניתנה ליעקב, ושואל את אביו: "בְּרַכְנִי גַם אֲנִי אָבִי" (כז:לד) ובהמשך תוך שהוא צועק הוא מבקש שוב "הֲלֹא אֶצְלֶתָ לִי בְרָכָה?" (כז:לו). יצחק משיב לעשו "הֵן גְּבִיר שְׁמִתִּי לָךְ... וְלָכֵּה אֶפֹּא מָה אֶעֱשֶׂה בְנִי?" (כז:לז). עשו פורץ בבכי ושואל "הַבְּרָכָה אַחַת הוּא לָךְ אָבִי? בְּרַכְנִי גַם אֲנִי אָבִי" (כז:לח).

לכאורה, מדובר בשאלה פשוטה. האם יש רק ברכה אחת? האם ברכתו של יעקב מחייבת בהכרח את היעדר ברכתו לעשו? מדוע הצלחתו של האחד נתפסת כאובדנו של האחר?

בבסיס התפיסה המנחה את יצחק עומד הרעיון שרק בן אחד יוכל להיות הבן הממשיך, אותו בן שיזכה בברכה. המאבק על המקום הזה הופך לשאלה של חיים ומוות, שכן עשו מוכן להרוג את יעקב בתקווה שיוכל בכך להחזיר את מקומו האבוד.

לטענתי, המפתח להבנת התפיסה של האחים שעומדת בבסיסו של הקונפליקט, טמונה, כמו פעמים רבות, בהבנה של סכסוכים משפחתיים, ובהבנה עמוקה יותר של טראומות משפחתיות, שכן הקונפליקט לא נולד בחלל ריק.

כידוע, אחת התופעות המוכרות בהקשר של טראומה משפחתית היא הנטייה של משפחות לשחזר, לעיתים בלי משים, דפוסים שנוצרו סביב אירוע טראומטי מן העבר. השחזור אינו חייב להיות חזרה מדויקת על האירוע עצמו, הוא עשוי להתבטא בחזרה על אותם דפוסים של יחסי כוח, מאבקי נאמנות, תחושות איום, דחייה או תחרות. כך, אירוע שהתרחש בדור אחד ממשיך לעצב את האופן שבו בני הדורות הבאים חווים את מקומם במשפחה, ופועלים זה כלפי זה. במובן זה, הטראומה אינה עוברת רק באמצעות זיכרון מודע של מה שאירע, אלא גם באמצעות דפוסי יחסים: המשפחה מנסה, כביכול, לרפא שוב ושוב את הפצע הישן, ולעיתים דווקא על ידי כך היא משחזרת אותו. לכן, כדי להבין מדוע בני יצחק חווים את שאלת

* ד"ר ענת ליפשיץ היא ממונה מחוזית על עורכות הדין ביחידת הסיוע במשרד הרווחה ומרצה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב. עבודת הדוקטורט שלה עסקה בהגנה על קשרים בין דוריים של זקנים.

ואילו עשו יידחק החוצה. הכאב שלו נארג בתוך הסיפור המשפחתי ומצטרף לשכבה הקדומה יותר של כאבו של ישמעאל.

אלא שהתבנית אינה מסתיימת כאן.

אם בסיפור יעקב ועשו המאבק הוא על השאלה מי יהיה הבן הממשיך, בסיפור יוסף ואחיו חוזר אותו דפוס עצמו בתוך משפחה שכבר נשאה עימה את זיכרון ההדרה מדור לדור. גם שם האחים חיים בתוך מציאות משפחתית שבה נדמה כי אהבת האב והעדפתו אינן משאב שניתן לחלוק. יעקב מבכר את יוסף על פני אחיו, מעניק לו כתונת פסים, וחלומותיו של יוסף מציירים עולם שבו האחים כולם משתחוים לו. תחושת המקום של האחים במשפחה מתערערת, והמחשבה על הריגתו של יוסף היא ביטוי הקיצון של אותו דפוס: על פי תפיסה זו, כדי שלא יאחד יהיה מקום, האחר צריך להיעלם... לבסוף בוחרים האחים למכור אותו, ובכך מסלקים אותו מהמשפחה ומנסים לפתור את המאבק על המקום בדרך הרסנית.

ואולם, דווקא כאשר נראה שהכול אבוד והשפל המוסרי הוא הגרוע מכול, נעשה התיקון. באותו רגע שהאחים בהנהגת יהודה מוכנים לשלם מחיר, ולהיות כולם עבדים ובלבד שלא לוותר על בנימין, משתרשת ההבנה שלא עוד. אף אחד מהאחים לא יודר ולא יגורש מהמשפחה, שכן האחים ערבים זה לזה.

ברגע הזה משתנה המסר המשפחתי; אפשרות של המשכיות לכל האחים, ולא שרק אחד ימשיך את השושלת. המעשה של יהודה מראה שקיימת אפשרות שכולם ימשיכו, שלכולם יהיה מקום ולכולם תהיה "ברכה" שתאשש את מקומם במארג המשפחתי.

לסיכום, השאלה של עשו "הַבְּרָכָה אַחַת הוּא לָךְ אָבִי" (כז:לח) אינה רק שאלה על ברכה אלא היא שאלה על משפחה והמשכיות במובנה הרחב, ועל האפשרות שלכל אחד יהיה מקום בתוך הסיפור המשפחתי.

הסיפור מלמד על קיומה של בחירה. משפחות יכולות לשחזר את העבר. השחזור הוא לעיתים האפשרות הזמינה והמוכרת ביותר. אבל הן יכולות להעביר מדור לדור לא רק את הטראומה, אלא גם את האפשרות לתקן אותה. וזהו אחד המסרים האופטימיים של הסיפור הזה. אומנם טראומה משפחתית יכולה לעבור מדור לדור, ומסרים של הדרה ושלילת שייכות עלולים להשתחזר שוב ושוב, עד שנדמה כי השחזור הכרחי. אלא שסיפורה של משפחת אברהם מלמד שהעברה ביקדורית אינה גזירת גורל. לפעמים נדרש דור אחד שיהיה את התבנית ויחליט שלא לשחזר אותה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

המרכזית אינה בהכרח כלכלית, אלא מסר של הדרה מהמשכיות של השושלת. אותה המשכיות שנקטעה במקרה של ישמעאל, ובהמשך, עשו ויעקב נאבקים בעבורה.

לכל האמור אני מבקשת להעניק רובד נוסף הקשור למחקרי שעסקו בתופעות של השפעה בלתי הוגנת וניכור בזקנה, הנחשפות פעמים רבות סביב סכסוכי ירושה.

במקרים מסוימים, כאשר מדובר בצוואות שנושאות עימן מסר של הדרה, נטענת טענה שהמוריש היה תחת מצב של השפעה בלתי הוגנת בעת כתיבת הצוואה, ולכן הצוואה חסרת תוקף. הספרות המשפטית העוסקת בהשפעה בלתי הוגנת עומדת על כך, שאין צורך בכפייה גלויה כדי להשפיע באופן משמעותי על רצונו של אדם. די לעיתים בקיומם של פערי כוחות, כאשר אלה מנוצלים לרעה באמצעות מניפולציות, בידוד, שליטה במידע או פגיעה בקשרים עם אחרים.

בסדרת מחקרים הצעתי להתבונן על מצבים אלה גם באמצעות מושג שאותו כיניתי "ניכור לעת זקנה".¹ המושג שואב השראה מתופעת הניכור ההורי המוכרת בעיקר מסכסוכי גירושין: מצבים שבהם קשר משמעותי בין הורה לילדו נקטע בעקבות השפעתו של צד שלישי.

מבחינה סוציולוגית, הזקנה עשויה להיות כרוכה בהיפוך תפקידים. מי שהיה בעבר ההורה המטפל הופך למי שנזקק לעזרה, ולעיתים הוא זקוק לאדם אחר שיתווך עבורו מידע או יסייע לו לנהל את ענייניו. במערכת כזו עלולים להיווצר פערי כוחות. במקרים מסוימים הפערים מנוצלים לרעה באמצעות מניפולציות, בידוד, שליטה במידע או הרעלת יחסים, ואז עלול האדם הזקן להתנכר לחלק מצאצאיו כתוצאה מפעולותיו של הגורם המנכר. בדומה לניכור הורי בילדות, גם כאן, האדם החווה את הניכור רואה בעמדה שעוצבה תחת השפעה מניפולטיבית ביטוי אותנטי של רצונו שלו. תופעה זו של "ניכור לעת זקנה" היא בעיניי אחת התצורות האפשריות של השפעה בלתי הוגנת.

והנה אנו חוזרים ליצחק.

יצחק בפרשתנו הוא אדם זקן ועיוור. העיוורון שלו יוצר תלות בסביבתו: הוא אינו יודע מי עומד לפניו, אינו יכול לראות מה מוגש לו, והוא נדרש להסתמך על אחרים כדי לזהות את המציאות סביבו. בתוך פער הכוחות הזה מתרחשת סדרה של מניפולציות.

הפרשה מעידה על עשו כי ציד בפיו. על פי פרשנות חז"ל, "ציד בפיו" (בר' כה:כח) נקשר ליכולתו של עשו להציג עצמו בפני יצחק באופן מטעה. מן הצד האחר, רבקה ויעקב פועלים במכוון כדי לגרום ליצחק לחשוב שיעקב הוא עשו באמצעות מניפולציות המסתמכות על עיוורונו. למעשה, ניתן לזהות כאן מנגנונים המזכירים את אלה שאנו מכירים כיום במצבים של השפעה בלתי הוגנת וניכור לעת זקנה. המאבק הזה שבו יצחק נמצא תחת השפעה בלתי הוגנת מתרחש בתוך ההקשר של ריב ירושה של משפחה, שבה ברור שיש רק ממשיך אחד, ולכן המאבק הוא הישרדותי. רק יעקב ימשיך את שושלת הברית

1 ראו לדוגמה: ענת ליפשיץ, "ניכור לעת זקנה כהשפעה בלתי הוגנת בעקבות הלכת החוטים השזורים", הארת דין יד 49 (2020); ענת ליפשיץ, "בין פגיעות לאוטונומיה: מבט משפטי על קשרים בין-דוריים של זקנים", מחקרי משפט 37 (2022).

